

Переднє слово до українського видання

«Немає жодних державних грошей — є тільки кошти платників податків», — ця глибока й водночас безкомпромісна думка Маргарет Тетчер стала викликом для політиків усього світу. Вона нагадує, що держава — це не абстракція, а конкретна суспільна структура, що несе відповідальність перед громадянами, які наповнюють її бюджет, і саме тому публічні фінанси мають витрачатися з максимальною повагою та ефективністю.

Автобіографія Маргарет Тетчер — це не просто історія її життя. Це сповідь лідерки, яка не підлаштовувалась під очікування натовпу, а формувала реальність. Це книга про боротьбу з популізмом, про перетворення економічного занепаду на зростання, про здатність мислити категоріями майбутнього, а не наступного виборчого циклу. Це історія політичини, яка усвідомлювала, що не буває зростання без відповідальності, а свободи — без дисципліни.

Сьогодні Україна, що веде боротьбу за своє виживання, також стоїть перед викликом переосмислення держави — її функцій, ролі та ефективності. Ми всі прагнемо перемоги на полі бою, але не менш важливою є перемога у створенні справедливого, сильного й заможного суспільства.

Асоціація платників податків України, яку я маю честь очолювати останні 10 років, вже 26 років послідовно працює над тим, щоб формувати в нашій державі культуру відповідального платника податків. Ми переконані, що саме прозорість, довіра й усвідомлене ставлення громадян до наповнення бюджету є основою нового справедливого суспільного договору. Саме ці принципи лежали в основі філософії пані Тетчер.

У цьому контексті не можна не згадати ще одну подію історичної ваги — підписання Угоди про сторічне партнерство між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії. Цей документ — не лише підтвердження

глибоких міждержавних зв'язків, а й потужний сигнал: обидві країни поділяють спільні цінності, включно з відповідальністю за бюджет, за верховенство права і за добробут своїх громадян.

Нехай ця книжка надихне нове покоління українських державників. Бо, як говорила сама Маргарет Тетчер:

«Думки стають словами. Слова — вчинками. Вчинки — звичками.

Звички — характером. А характер — долею».

Грігол Катамадзе

Надзвичайний і Повноважний Посол,
Президент Асоціації платників податків України

Заувага редактора

Це видання є скороченою версією оригінального двотомного видання мемуарів Маргарет Тетчер. Том «Роки на Давнінг-стріт», що описує перебування авторки на посаді прем'єр-міністра, з'явився першим у 1993 році. Том «Шлях до влади», розповідь про її молодість і ранню політичну кар'єру, вийшов у світ через два роки. Зворотний хронологічний порядок відповідав як запитам ринку, так і зацікавленню читачів. Але він також мав свої вади.

Цей єдиний скорочений том позбавлений їх. У ньому події викладаються в хронологічному порядку й завершуються вкрай драматично. У книзі немає останнього розділу, «Шлях до влади», який був низкою есеїв, присвячених проблемам сьогодення. Також заради стислості тут опущено посвяти, подяки, чимало приміток і більшу частину додатків, а також деякі дискурси та подорожні нотатки, які не становлять тепер великого інтересу. Водночас, тут залишилися всі ключові моменти, події, проблеми, дискусії та аргументи. Цілком можливо, що завдяки скороченням перед нами постане ще яскравіший та рельєфніший автопортрет однієї з найвеличніших постатей XX століття.

Робін Гарріс

Провінційне дитинство

Грантем (1925–1943 роки)

Мій перший виразний спогад — це вуличний рух. Одного сонячного дня мене повезли через місто в парк, і тоді, сидячи у візку, я потрапила, мабуть, у самий вир міського гамору Грантема. Цей випадок запав мені в пам'ять як захоплива мішанина барв, автомобілів, людей і голосного шуму — хоч, як не парадоксально, спогад про нього тепер для мене приємний. Мені, напевно, припало до серця це перше свідоме занурення в довколишній світ.

Що ж до самих невиразних спогадів, то ми здебільшого пригадуємо свої наймолодші роки як свого роду марево. Моє марево було ідилічним: сонце завжди зазирало в нашу вітальню крізь листя лаймового дерева й завжди знаходився той — матір, сестра, люди, що працювали в крамниці, — хто пригортав мене чи пригощав цукеркою. Сімейні перекази твердять, що я була дитиною дуже тихою, і в це, мабуть, нелегко буде повірити моїм політичним опонентам. Але сім'я, у якій я народилася, тихою не була.

Чотири покоління родини Робертсів були шевцями в Нортгемптонширі, що в ті часи був великим центром шевського ремесла. Моєму батькові, який хотів стати вчителем, довелося покинути школу в тринадцять років, бо сім'я не могла оплачувати навчання. Натомість він пішов працювати в Аундл, в одну з найкращих публічних (тобто приватних) шкіл. Багато років по тому, коли я відповідала на запитання в Палаті громад, Ерік Геффер, лівий депутат-лейборист і мій постійний опонент у дебатах, спробував натиснути на мене своїм робітничим походженням, згадавши, що його батько був теслею в Аундлі. Він був ошелешений, коли я змогла заперечити йому тим, що мій працював у цукерні там же.

Мій батько працював на кількох роботах, здебільшого в бакалійній торгівлі, аж поки в 1913 році йому не запропонували посаду завідувача бакалійної крамниці в Грантемі. Коли минуть роки, він скаже, що з тих 14 шилінгів на тиждень, які він одержував, 12 ішли на харчі та житло, один шилінг він відкладав, і тільки тоді витрачав останній, який залишився. Через рік вибухнула Перша світова війна. Мій батько, найщиріший патріот, намагався піти до війська не менш ніж шість разів, але щоразу йому відмовляли з медичних причин. Його молодший брат Едвард таки пішов служити й загинув на дійсній військовій службі в Салоніках у 1917 році.

Небагато британських сімей змогли уникнути такої втрати, і в повоєнні часи День пам'яті відзначали по всій країні дуже суворо й ревно.

По чотирьох роках життя в Грантемі батько зустрів мою матір, Беатріс Етел Стівенсон, у місцевій методистській церкві. У неї була власна кравецька справа. Вони одружилися в тій самій церкві в травні 1917 року, і моя сестра М'юріель народилася у 1921 році.

Моя матір також була неабияк ощадлива, і ще до 1919 року вони змогли взяти позику, щоб придбати власну крамницю на Норт-Переїд. Наш дім був над тією крамницею. У 1923 році мій батько відкрив другу крамницю на Гаттінгтавер-роуд — навпроти початкової школи, до якої я згодом ходила. Я народилася 13 жовтня 1925 року над нашою крамницею на вулиці Норт-Переїд. Наша крамниця й дім стояли на жвавому перехресті, і головна залізнична лінія (Грантем був важливим залізничним вузлом) пролягала за якихось сто ярдів (90 м) від нас. Ми могли виставляти час на годинниках, коли «Летючий шотландець» гуркотів зовсім неподалік. Найбільше я шкодувала про те, що в нас не було саду. І лише в кінці Другої світової війни мій батько придбав дім з довгим садом далі по Норт-Переїд, який припав нашій сім'ї до серця за кілька років до того.

Життя «над крамницею» — це дещо більше, ніж просто фраза. І ті, хто жили цим життям, добре знають, що воно особливе. По-перше, ви на роботі завжди. Люди стукають вам у двері вночі й у вихідні, коли в них скінчився бекон, цукор, масло чи яйця. Усі знали, що ми жили з того, що обслуговували клієнтів; скаржитися було безглуздо — і ніхто цього й не робив. Ці замовлення, ясна річ, належало виконувати разом з усіма звичайними. Мій батько або його працівники (у нас було троє на Норт-Переїд і ще один на Гаттінгтавер) зазвичай виходили й обслуговували їх. Але іноді це робила також моя матір, і тоді вона могла взяти із собою мене й М'юріель. Тому ми із сестрою знали в місті багатьох людей.

Звісно ж, ніхто й не думав про те, щоб зачиняти крамницю на довгий сімейний відпочинок. Зазвичай ми ходили на місцевий морський курорт, Скегнесс. Але батько й матір мусили відпочивати в різний час, і батько брав собі тиждень відпустки щороку, щоб зіграти у свою улюблену гру — позмагатися в турнірі з боулінгу в Скегнессі. Живучи над крамницею, діти бачать своїх батьків набагато частіше, ніж за інших життєвих обставин. Я бачила свого батька за сніданком, обідом, полуденним чаєм і вечерею. Ми мали куди більше часу на бесіди, ніж інші сім'ї, і за це я завжди була дуже вдячна.

Мій батько спеціалізувався з бакалії. Він завжди старався постачати якнайкращу продукцію, і із самої крамниці це було добре видно. За прилавком стояли три ряди розкішних шухляд із червоного дерева з блискучими мідними ручками, де зберігалися прянощі, а над ними височіли величезні чорні лаковані чайниці. Одне із завдань, яке мені інколи доручали, полягало в тому, щоб розважувати чай, цукор і печиво з мішків і коробок, у яких їх привозили, в одно- і двофунтові торбинки. У прохолодній комірці, яку ми називали «старою пекарнею», висіли шматки бекону, які належало відокремити від кісток і розділити на шматки для нарізання. Чудесний аромат прянощів, кави та вудженої шинки розходився по цілому дому.

Я народилася в сім'ї, що була практичною, серйозною і дуже набожною. Мої батько й мати були обоє ревними методистами; ба більше, мій батько мав неабияку популярність як мирянський проповідник в Грантемі та його околицях. Він був сильним проповідником, чиї проповіді вирізнялися глибиною й інтелектуальністю. Але я заскочила його зненацька, спитавши, чому він говорить «проповідницьким голосом» в таких випадках. Не думаю, що він сам усвідомлював це. Напевне, цей незвичайний голос відображав його несвідому шанобу перед біблійним посланням, творячи щось цілковито відмінне від тих прозаїчних тонів, до яких він вдавався, коли йшла мова про спільні бізнесові та буденні справи.

Наше життя оберталось навколо методизму¹. Сім'я йшла на ранішню недільну службу об 11 годині, але перед тим я зазвичай вже встигала відвідати ранкову недільну школу. Після обіду навчання в недільній школі тривало; згодом, приблизно з дванадцяти років, я грала на піаніно для менших дітей, що співали гімни. Опісля мої батьки зазвичай йшли ще й на недільну вечірню службу.

Я пригадую, як кілька разів пробувала відмовитися і не йти. Та коли я сказала батькові, що мої друзі ходили натомість на прогулянку і що я хотіла б піти разом з ними, він відповів: «Коли так роблять інші, це не причина брати з них приклад». Це був один з його улюблених висловів — і він вживав його, коли я хотіла ходити на танці або коли іноді просилася в кіно. Хоч що я відчувала в той час, згодом ця сентенція не раз ставала в пригоді мені, як і колись моєму батьку.

Утім, почуття обов'язку мого батька мало і зворотний, ласкавіший бік. Так було не у всіх. Життя бідних людей у роки перед Другою світовою було дуже тяжким; і не надто легшим воно було для тих, хто важко трудився, нажив трохи добра й мав більш-менш шанобливий статус. Вони жили як на голках, остерігаючись, що коли з ними трапиться якесь лихо і вони відступлять від свого мірила ощадливості й старанності, то опиняться раптом у боргах та злиднях. Така непостійність часто робила добрих у серці людей суворими та безжальними. Я пригадую дискусію між моїм батьком і кимось із парафіян про «блудного сина» одного з наших приятелів, що, розтративши заощадження своїх батьків, прийшов на їхній поріг без центу за душею та ще й з молодого родиною. Парафіянин був безапеляційний: цей хлопець поганий і не виправиться ніколи, і тому йому слід вказати на двері. Відповідь мого батька досі яскраво пригадую. Ні, сказав він. Син залишається сином, і потрібно його привітати родинною любов'ю й теплом, якщо він вирішив повернутися. Може статися будь-що, але завжди має бути змога повернутися до себе додому.

Усе це свідчить, що мій батько був людиною з твердими принципами («Твій батько ніколи не відступає від своїх принципів», — зазвичай казала матір), але не застосовував їх так, щоб псувати життя всім іншим. Він демонстрував це, будучи членом міської ради, й пізніше як олдермен², коли постало дуже гостре питання,

¹ Методизм — група історично пов'язаних протестантських конфесій, що виникла у 1720-х роках в лоні англіканської церкви, після чого остаточно відділилася від них. — *Приміт. ред. (Тут і далі, якщо не вказано інше.)*

² Член муніципальних зборів або муніципальних чи сільських рад в Англії та Вельсі.

що можна робити у священний день відпочинку³. У ті часи в Грантемі, як і майже всюди, кінотеатри були в неділю зачинені, але під час війни — вибравши саме прагматичний, а не догматичний підхід — він підтримував ідею відкрити їх у неділю, щоб військовослужбовці, розквартировані поблизу міста, мали змогу кудись піти, не тривожачи всіх тих, хто волів відпочивати в тиші та залишитися наодинці зі своїми думками. Водночас він наполегливо (хоча й зрештою марно) заперечував проти того, щоб відкрити парки для ігор, що, з його погляду, могло порушити тишу і спокій інших людей. Він хотів, щоб неділя й надалі залишалася особливим днем, але завжди виявляв гнучкість, домагаючись цього. Щодо мене, то я, коли навіть була ще дівчинкою, не була переконана в потребі таких обмежень: але тепер я можу належно оцінити те, яким поступливим міг бути цей принциповий чоловік, коли обставини спонукали його до цього.

Ці його добропорядні риси, які вели до відмови міняти переконання тільки тому, що викликали незгоду в інших або могли вас зробити непопулярними, прищеплювали мені із самого малку. У 1936 році, коли мені було одинадцять, я отримала спеціальне видання «Щорічника Біббі». Джозеф Біббі, виробник продуктів з Ліверпуля, віддавав частину заробленого своїми руками багатства на видання релігійного журналу, що був напрочуд вдалим поєднанням виховання характеру, доморослої філософії та релігії; також у ньому містилися прегарні репродукції великих картин. Я була надто мала й не знала, що в його основі лежать ідеї теософії⁴, але цей щорічник був одним з моїх найцінніших надбань. Передусім я вивчила з нього декілька віршів, які й донині використовую у своїх промовах експромтом, бо вони стали для мене найкращим утіленням того, чого мене навчали в дитинстві.

На схід чи на захід пливе корабель,
Вітер той самий надимає його вітрила;
Бо від вправності рук і від стану снастей
Залежить, куди понесе його вітру сила.

Елла Вілер Вілкокс

Або ось іще:

До висот, яких досягнули великі мужі,
Їх підніс не один лиш стрімкий політ;
Знай, що поки їхні друзі марили в сні,
Вони вгору ішли, із чола витираючи піт.

Генрі Водсворт Лонгфелло

³ У християн — неділя, в іудеїв — субота, у мусульман — п'ятниця.

⁴ Теософія була сумішшю містицизму, християнства і «мудрості Сходу», розумного та абсурдного. — *Приміт. вид.*

Не знаю, чи через раннє знайомство зі «Щорічником Біббі», чи завдяки моїй природній схильності, мене невдовзі зачарувала поезія. У десять років я гордо здобула перемогу в конкурсі з читання поезій на фестивалі Аїстедфод у Грантемі. (Я продекламувала «Місячні яблука» Джона Дрінквотера й «Мандрівників» Волтера де ла Мара.) Невдовзі одного дня, коли я постукала у двері, щоб узяти замовлення на продукти, той, хто знав, як багато значить для мене поезія, подарував мені видання Мільтона⁵, і відтоді та книжка стала для мене скарбом. У перші роки війни я ходила з гуртом артистів по довколишніх селах і декламувала зі своєї «Оксфордської книги англійських віршів» — ще однієї книги, яка й дотепер у мене завжди під рукою. І, звісно ж, методизм завдяки гімнам Веслі⁶ був для мене ще одним джерелом витонченої релігійної поезії.

Релігійне життя в Грантемі було дуже активним, і в ті часи, що передували християнському екуменізму, конкурентним. У нас були три методистські каплиці, англіканська Церква Св. Вулфрема (шостий за висотою шпиль в Англії, як перекопувала місцева легенда) і римо-католицька церква просто напроти нашого дому. З погляду дитини, життя католиків видавалося найбезтурботнішим. Я часто заздрила малим католицьким дівчаткам, які йшли до свого першого причастя, вбрані в білі святкові сукні зі стрічками, з кошиками квітів у руках. Методисти жили життям значно простішим, і якби я вбралася в сукню зі стрічками, хтось зі старших парафіян похитав би головою, застерігши мене про «перший крок до Риму».

Та навіть без стрічок методизм був аж ніяк не сухий. Він надавав великої ваги соціальній стороні релігії, як і музиці, тож завдяки одному й другому я дістала чимало нагод тішитися життям, хоча й у досить поважний, здавалось би, спосіб. Наші приятелі з церкви часто приходили на перекуску в неділю ввечері, або ми самі йшли до них. Мене завжди тішили розмови дорослих, які виходили далеко за межі релігії чи подій у Грантемі, охоплюючи внутрішню та міжнародну політику. І один із непередбачуваних наслідків помірності, характерної для методизму, — те, що методисти схильні були присвячувати більше часу й уваги їді. Про те, щоб «накрити багатий стіл», дбали всі, і чимало соціальних заходів вибудовувалися навколо чаювань та вечірок. А ще постійно відбувалися якісь церковні заходи.

Але, мушу зізнатися, саме музична сторона методизму припала мені до душі найбільше. Ми співали особливі гімни з нагоди всіляких річниць у недільній школі. Колядкова служба в Жіночій школі Кестевена й Грантема — та тижні вправ, які передували їй, — завжди була чимось таким, на що я нетерпляче чекала. У нашій церкві був напрочуд гарний хор. Раз на два роки ми виконували ораторію: «Месію» Генделя, «Створення світу» Гайдна або «Ілія» Мендельсона. Ми запрошували професіоналів з Лондона співати найскладніші сольні партії. Але найбільше на мене справило враження те, яке приховане багатство музичного таланту здатне розвинути завдяки серйозним вправам і практиці. Моя сім'я також була частиною

⁵ Джон Мільтон (1608–1674) — англійський поет, прозаїк та політичний діяч, відомий насамперед як автор епічної поеми «Втрачений рай».

⁶ Джон Веслі (1700–1791) — засновник методистської церкви.

музичного товариства, і три чи чотири рази на рік ми влаштовували камерний музичний концерт.

Ми були музичною сім'єю. З п'яти років батьки віддали мене вчитися грі на піаніно, адже моя матір грала також. Як виявилось, успіхи мої були непогані, і мені поталанило мати чудових учителів та виграти кілька призів на місцевих музичних фестивалях. Піаніно, на якому мене навчали, виготовив мій двоюрідний дід, Джон Робертс, у Нортгемптоні. Також він робив церковні органи. Коли мені було десять років, я навідалася до нього і була страшенно захоплена тим, що мені дозволили зіграти на одному з органів, які він створив у схожій на печеру будівлі у своєму саду. Як це не сумно, у шістнадцять років я перестала брати уроки музики, щоб як належить підготуватися до вступу в університет, і я досі шкодую, що більше ніколи не брала уроків з гри на піаніно. Однак у ті часи я часто грала на піаніно вдома, тоді як мій батько (що мав непоганий бас) і матір (контральто), а також подеколи друзі співали наші улюблені вечорові пісні: «Святе місто», «Втрачений акорд», Гілберта й Саллівана⁷ та інші.

Можливо, найзахопливішою подією мого дитинства став візит до Лондона у дванадцять років. Я приїхала в поїзді під наглядом подруги моєї матері й вийшла на вокзалі «Кінгс-Крос», де мене зустрів превелебний Скіннер з дружиною — наші сімейні друзі, що зголосилися подбати про мене. Перше враження від Лондона було приголомшливе: сам Кінгс-Крос скидався на велетенську метушливу печеру; решта міста лисніла так, як і належить торговій та імперській столиці. Вперше у своєму житті я побачила людей з інших країн, і декотрі з них були вбрані в традиційний тубільний одяг Індії й Африки. Від нескінченного руху автомобілів і пішоходів мене пройняв щирий трепет; вони, як здалося мені, генерували свого роду електричну енергію. Лондонські будинки мали приголомшливий вигляд з іншої причини; вимашчені сажею, вони височіли велично, грандіозні й темні, нагадуючи мені повсякчас, що я перебуваю тепер в самому центрі світу.

Скіннери показали мені всі найвизначніші місця. Я погодувала голубів на Трафальгарській площі; проїхалася в метро — що було трохи лячно як для дитини; я відвідала зоопарк, де їздила верхи на слоні та раз у раз сахалася рептилій — що стало раннім знаменням моїх стосунків з Фліт-стріт⁸; мене розчарувала Оксфорд-стріт, що виявилася набагато вужчою, аніж бульвар у моїй уяві; пішла на прощу до Собору Св. Павла, де Джон Веслі молився у ранок свого навернення; і, ясна річ, до будинку парламенту і Біг-Бену, який анітрохи не розчарував мене; а ще пішла глянути на Давнінг-стріт, хоча, на відміну від юного Гарольда Вільсона⁹, не мала достатнього дару провіщення, щоб зробити фотографію під десятим номером¹⁰.

Усе це втішило мене понад усяку міру. Але найпрекраснішим став мій перший візит до Кетфордського театру в Люїшемі, де ми подивилися відомий мюзикл

⁷ Театральна співпраця у вікторіанську епоху драматурга Вільяма Гілберта (1836–1911) і композитора Артура Саллівана (1842–1900), які створили 14 опер з абсурдними сюжетами.

⁸ Вулиця, де розташовані редакції головних лондонських газет та інформаційних агентств.

⁹ Гарольд Вільсон (1916–1995) — прем'єр-міністр Великої Британії у 1964–1970 та в 1974–1976 роках.

¹⁰ Давнінг-стріт, 10 — офіційна резиденція прем'єр-міністрів Великої Британії.

Зигмунда Ромберга «Пісня пустелі». Три години я жила в іншому світі, зачарована, так само як головна героїня Червоною Тінню, — настільки сильно, що придбала партитуру і грала його вдома, можливо, аж надто часто.

Мені хотілося б ще і ще розповідати про Лондон і Скіннерів, які так радо приймали мене. Завдяки їхній доброті я змогла відчути, що таке, словами Талейрана, *la douceur de la vie* — яким солодким може бути життя.

Наша релігія не тільки музична й товариська — вона спонукає й до розвитку мислення. Священники були сильними особистостями із стійкими поглядами. Загальні політичні настрої серед методистів та інших неангліканських конфесій в нашому місті тяжіли до лівизни й навіть пацифізму. Методисти в Грантемі славилися тим, що організували «Голосування миру» 1935 року, розповсюджуючи не зовсім коректну анкету серед електорату, що, як оголосили згодом, у переважній більшості «проголосував за мир». Нам невідомо, чи розчулив цей результат Гітлера й Муссоліні; у нас у родині Робертсів був свій погляд на це питання. «Мирне голосування» було безглуздою ідеєю, на яку припадає частина загальнонаціональної провини за сповільнення процесу переозброєння, такого потрібного тоді, щоб стримати й врешті-решт перемогти диктаторів. Наша родина, незмінно консервативна, вирізнялася на загальному тлі своєю думкою щодо цього питання та інших. Але наш приятель Прев. Скіннер був завзятим прихильником «Мирного голосування». Він був щонайдобрішим і святим чоловіком, і саме він освячував мій з Денісом шлюб у Каплиці Веслі в Лондоні багато років потому. Але особисті чесноти ніколи не замінять політичного прагматизму.

Проповіді, які ми слухали щонеділі, справили на мене великий вплив. Завдяки запрошеному священникові-конгрегаціоналісту, Прев. Чайлду, я дійшла до досить прогресивного в ті часи переконання, що хоч якими були гріхи батьків (і матерів), вони не повинні впасти на їхніх дітей. Я досі пригадую, як він осуджував фарисейську схильність таврувати дітей, народжених поза шлюбом, «незаконними». Усе місто знало, що деякі діти не мають батьків; і, слухаючи Прев. Чайлда, ми почувалися винними через те, що вважали їх «інакшими». Часи змінилися. Відтоді ми позбавили стигми незаконності не тільки дитину, але й одного з батьків — і, мабуть, збільшили в такий спосіб число проблемних дітей. Нам ще належить знайти спосіб поєднати християнську добродійність і розсудливу соціальну політику.

Коли вибухнула війна, і смерть, здавалося, наблизилася до всіх, проповіді стали промовистішими. В одній з них, відразу після Битви за Британію, проповідник розповів нам, що «меншість завжди рятує більшість, бо так було з Христом і апостолами». Також мене надихнула тема іншої проповіді: історія показала, що ті, хто народився в глибинах однієї кризи, будуть спроможні впоратися з наступною. Це було доказом Божого добродійного провидіння й підвалиною оптимістичного погляду на майбутнє, хоч який би похмурий вигляд не мало життя тепер. І я бачила, що наш дім правдиво відображав ті цінності, які прищеплювали мені в церкві.

Однією з них була відданість важкій праці. У моїй сім'ї ми ніколи не байдикували — почасти тому, що лінощі були гріхом, почасти тому, що роботи завжди було багато, і почасти, поза всяким сумнівом, тому, що ми просто були такими людьми.